

1. ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

Степаненко С.В., завідувач кафедри історії та теорії господарства, професор

НЕКЛАСИЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

За останні десятиліття колектив університету здійснив ряд системних кроків у розвитку економічної освіти, що дозволило йому зайняти провідні позиції в Україні та здобути заслужений авторитет. Настав час узагальнити наявний досвід, виявити нагальні проблеми та звірити наші кроки зі світовими тенденціями розвитку економічної науки і освіти. Такі дії є необхідною передумовою для утвердження університету в структурі європейської та світової економічної освіти.

Серед загальних проблем економічної освіти, з якими мають справу більшість університетів, слід назвати:

- теоретичні знання не в повній мірі відповідають реаліям життя;
- зміст освіти формується із часткових знань, які складно звести в цілісну систему, що зводить викладання до подачі різних, часто протилежних, точок зору в одній дисципліні;
- неможливість включення в цілісну систему знань результатів нових досліджень, особливо відзначених Нобелівською премією;
- перевантаженість освітніх програм навчальними матеріалами та відсутність чітких критеріїв його відбору та структуризації.

Ці та ряд інших причин суттєво впливають на якість навчального процесу та призводять до появи негативних тенденцій. Серед них слід назвати:

- зниження мотивації студентів до навчання;
- формування переконаності студентів про непотрібність значного числа дисциплін для майбутньої практичної діяльності;
- формальне ставлення студентів до навчання, пропуски занять, використання шпаргалок тощо.

Принципово новою формою реагування стали гучні протести студентів Гарвардського, Тель-Авівського, а згодом і університетів країн Європи проти змісту та методів економічної освіти. Їх вимоги зводилися до отримання можливості набуття, окрім існуючих, альтернативних економічних знань які б повніше відповідали реальним економічним і соціальним процесам, що проходять у сучасному світі. Методи навчання повинні бути орієнтовані на формування у студентів таких якостей, які дозволяють їм на практиці реалізувати себе як освічену та всебічно розвинену особистість.

Пошуки шляхів розв'язання проблем вищої економічної освіти вимагають зусиль усієї освітнянської спільноти. Зазначені проблеми мають дуже глибокі корені і їх вирішення, на наше переконання, вимагає застосування нових методологічних підходів в економічній науці та освіті і, на цій основі, значного оновлення її змісту, підвищення наукового рівня знань; розвитку методичних засад організації навчального процесу.

Зазначенні питання стоять у центрі уваги наукової та науково-методичної діяльності кафедри історії та теорії господарства, а накопичений упродовж багатьох років колективний досвід пропонується для розгляду в даній статті.

I

Як методологію ми розглядаємо базові принципи та фундаментальні положення, що виступають у якості аксіом наукового пізнання економічної реальності, та слугують відправними пунктами наукових досліджень. Методологію наукового пізнання утворюють три групи взаємопов'язаних принципів, які утворюють начала (підходи) наукових досліджень:

- а) встановлення у реальній дійсності **наукового об'єкту та наукового предмету** досліджень;
- б) розгляд **руху** наукового об'єкту у часі та просторі як способу розкриття його властивостей;
- в) визначення **місця людини** по відношенню до об'єкту пізнання та **її ролі** в процесі його руху.

Ці базові принципи історично змінювалися (уточнювалися), утворюючи два крупні етапи розвитку методології наукового пізнання, кожен з яких має власні періоди еволюції. Мова йде про

формування **методології класичної науки** на зміну якої, з часом, прийшла **методологія неklasичної науки**. Причому остання розглядається як досконаліша (розвинута) система принципів, до складу якої входять і виступають окремим моментом, більш широкою науковою картиною природи та суспільства, підходи класичної науки.

Принципи класичної науки формувалися у працях Р. Декарта, І. Ньютона та інших вчених середньовіччя і, як правило, в систематизованій формі представлені класичною механікою та вищою математикою. Розвиток цих принципів був здійснений Ейнштейном, Гейзенбергом, Пригожином та іншими вченими. В систематизованій формі вони знайшли своє відображення в квантовій механіці, синергетиці, системному аналізі та інших, переважно природознавчих, науках.

Зазначені етапи розвитку загальнонаукової методології вплинули на становлення та розвиток усіх наук, у тому числі і на суспільствознавство. Зокрема, економічна наука, як складова суспільствознавства, виникла в результаті застосування методологічних принципів класичної науки і утвердилася як класична політекономія. Подальший її розвиток відбувався шляхом уточнення ряду теоретичних положень, розширення кола досліджуваних питань без корінної зміни основополагаючих підходів. Домінуюча нині неокласична економічна теорія (так званий мейнстрім), незважаючи на значні відмінності в розумінні ряду важливих теоретичних положень, усе ще спирається на основополагаючі підходи класичної науки. Саме ця обставина обумовлює історичну обмеженість неокласичної методології економічної науки, робить її вразливою для аргументованої критики, що накопичилася протягом багатьох десятиліть.

Застосування методології неklasичної науки в суспільствознавстві, на відміну від природничих наук, явно запізнюється і проходить з великими труднощами. Проблемою є адаптація принципів неklasичної науки до суспільних процесів, створення відповідного наукового апарату, розвиток змісту основних понять і категорій класичної економічної науки на нових засадах. Нині неklasична методологія включається в економічні дослідження в рамках цивілізаційної парадигми суспільствознавства та інституціонально-еволюційної теорії господарства. З ними і пов'язуються перспективи створення альтернативної, до економікс, економічної теорії та формування якісно нового етапу розвитку економічних досліджень.

Цивілізаційна парадигма суспільствознавства передбачає суттєві відмінності від традиційного розуміння методологічних начал і способу пізнавальних дій. Зокрема:

— науковий об'єкт розглядається як відкрита нелінійна система що має власну структуру, головну мету та місію в оточуючому середовищі;

— науковий предмет пов'язується з головним зв'язком, що об'єднує усі складові об'єкту в цілісність. Збереження цілісності об'єкту є головною метою його існування, а тому науковий предмет виступає засобом розкриття напрямків і способу реалізації головної мети об'єкту;

— встановлення властивостей об'єкту пізнання досягається шляхом розкриття його руху який проходить:

а) в N -мірному (а не 2–3-мірному) просторі та на основі стріли часу (а не лінійного часу);

б) на основі взаємодії внутрішніх (потреб та інтересів) і зовнішніх (стимулів) сил, що утворюють складну конфігурацію мотивації;

в) як єдність структури і процесності об'єкту, в яких проявляються сталість і змінюваність його;

— місце та роль людини розглядається на засадах антропності (на відміну від антропоморфізму та антропоцентризму). Людина включена в об'єкт, виступає рівноправним учасником його руху та надає йому якостей людиновимірності. Її роль полягає у свідомій і раціональній організації процесу руху об'єкту.

Застосування вищевикладених і деяких інших неklasичних методологічних підходів до пізнання економічних процесів дозволяє значно наблизити здобуті наукові результати до життя, зробити їх реалістичнішими та придатними для практичного використання. Вони дозволяють підвищити науковий рівень навчальних дисциплін, сформувати у студентів не лише сутнісні та прикладні, а й концептуальні знання. Такі результати освіти відображають діяльність цілісної людини (а не методологічного індивіда) в середовищі, де природа, суспільство та економічна реальність знаходяться в органічній єдності.

II

Неklasична методологія цивілізаційного аналізу впливає на зміст економічної освіти, представлений цілісною системою економічних дисциплін. У них знаходять своє відображення систематизовані результати наукових досліджень, підтверджені практикою. Засобом виокремлення із всієї сукупності наукових знань та об'єднання їх у навчальній дисципліні, виступає її науковий об'єкт. Систематизація знань кожної навчальної дисципліни досягається шляхом установаження її наукового предмету. Тому протиставлення науки та навчальної дисципліни вищої освіти, що іноді зустрічається в літературі, є безпідставним. Підвищення наукового рівня навчальних дис-

циплін може бути досягнуто шляхом більш повної та всебічної реалізації її методологічних засад, перш за все, обґрунтування наукового об'єкту та наукового предмету.

Викладання навчальних дисциплін передбачає не лише засвоєння студентами накопичених знань, а й розкриття зв'язку між теоретичними узагальненнями та практикою. Це досягається шляхом використання методичних засобів, які покликані забезпечити передачу знань, формування вмінь і навичок. Підвищення наукового рівня змісту економічної освіти, необхідність забезпечення тіснішого зв'язку економічної освіти з практикою господарської діяльності суспільств, вимагають суттєвого розширення та оновлення методичних засад викладання. Мова йде про збагачення традиційної методичної платформи економічної освіти, що включає в себе знання, вміння та навички, шляхом включення до неї розумінь, здатностей і компетенцій. Необхідність таких змін викликана, перш за все, використанням неklasичної методології пізнання та суттєвого оновлення змісту освіти. Крім того, нові наукові підходи відкривають перспективи для поєднання теорії та практики на якісно новому рівні.

Розуміння формується на основі знань наукових категорій, понять, зв'язків і доповнюються уявленнями про:

— зміну їх змісту в процесі еволюції об'єкту пізнання, розгляду їх як наукових понять, що розвиваються;

— наявність різних методологічних підходів, у рамках яких економічні знання суттєво відрізняються;

— необхідність і способи цілісного відображення об'єкту пізнання, зведення часткових знань у систему;

— повноту і точність відображення в економічних знаннях практики господарювання, відповідності теоретичних висновків реалним економічним процесам.

Зв'язок між знаннями і розуміннями відображено на рис. 1.

Рис. 1

Формування розумінь у студентів вимагає розширення арсеналу методичних засобів. До традиційних методів опанування знаннями слід додати:

— використання в повному обсязі прийомів системного аналізу;

— історико-генетичний метод;

— метод кінцевих причин;

— метод визначення економічних одиниць;

— організаційний підхід;

— єдності структури та процесності та ін.

Уміння розглядаються як перший крок до встановлення зв'язку між знанням і реальністю. Під уміннями, зазвичай, розуміють спроможність студента обирати з набутої ним сукупності знань такі, що дозволяють пояснити певний факт чи явище реального життя і можуть бути використані для практичних дій. У той же час безперервні зміни стану об'єкту пізнання, необхідність урахування всього комплексу внутрішніх і зовнішніх, прямих і зворотніх зв'язків, активної ролі людини вимагають розширення вмінь до здатностей. Ключовою ознакою здатностей є формування у студентів якостей активних дій з набутими знаннями, перш за все, проекцією їх на реальний об'єкт практики. Вони відображають новий рівень переходу від пізнання до практичних дій і включають у себе:

- формування власних суджень про об'єкти чи процеси реальності шляхом встановлення в них теоретично обґрунтованих ознак, зв'язків, властивостей тощо;
  - створення на основі здобутих знань пояснювальної схеми функціонування реально існуючого об'єкту;
  - формування уявлень про рух об'єкту та відображення напрямків дій сил, що його забезпечують;
  - розробку ряду моделей об'єкту що враховують усе більше число факторів, які впливають на його рух;
  - розробка пропозицій для практичних дій по раціональній організації його руху тощо.
- Здатності є наступним кроком у поєднанні освіти та практики що ілюструє рис. 2.*

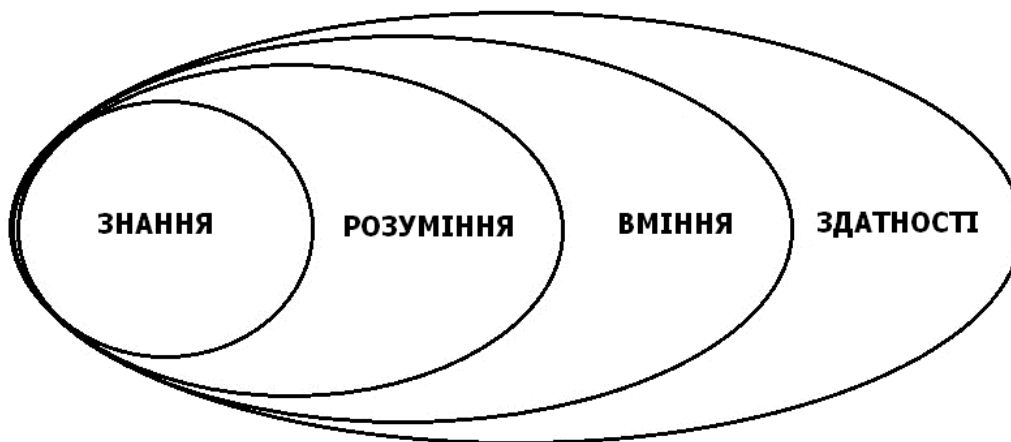

Рис. 2

Для формування у студентів здатностей використовуються наступні методи:

- математичні методи моделювання;
- створення графічних моделей;
- розробка сценаріїв і стратегій;
- розбудова вербальних та інших моделей.

Зростання ролі моделювання, при формуванні у студентів здатностей встановлення зв'язку між теорією і реальними об'єктами господарської діяльності, потребує застереження від застосування виключно математичних моделей, особливо тих, що відображають закриті та лінійні системи. Такі моделі не мають нічого спільного з неklasичною методологією економічного пізнання і не можуть адекватно відображати об'єкти з вірогідними та стохастичними зв'язками, свідому організаторську діяльність людини.

Навички є черговим кроком поєднання теорії і практики в економічній освіті. Як навички прийнято розуміти набуття, за допомогою вправ чи практичного досвіду, сталих звичок (потреб) діяти певним чином при виконанні окремих фахових завдань. Разом з тим виникає необхідність :

- підпорядкування окремих дій кінцевим результатами;
- урахування в діях суб'єктів усього спектра чинників, що впливають на об'єкт;
- взаємодії з іншими учасниками економічних процесів (командних дій) тощо.

Формування відповідних якостей у студентів для виконання цих та інших дій, передбачає розширення традиційних навичок до розвитку компетенцій.

Навички, традиційно вважалися завершальним етапом вищої економічної освіти та передбачали формування стійких стереотипів, необхідних для виконання певних класів професійних завдань. Компетенції є кінцевими результатами освіти що характеризують розвиток суспільного потенціалу особистості студента, його готовність до реалізації набутих якостей у суспільному житті.

Під компетенціями ми розуміємо сформовані на основі знань і розуміння, умінь і здатностей, навичок виконання фахових дій всебічні якості людини, що закріпленні практичним досвідом і піддаються діагностиці, та є достатніми для раціональної діяльності, направленої на отримання заранні визначених кінцевих, суспільно значимих, результатів. Причому компетенції включають у себе не лише вузькі професійні, а й інші якості людини, які дозволяють їй зрозуміти всю скла-

дність об'єкту, кінцеві цілі діяльності та врахувати їх у своїй діяльності, всебічно проявити себе як особистість.

Якщо вироблення навичок традиційно забезпечувалося шляхом організації практики, оволодіння методиками фахових розрахунків при написанні курсових і дипломних робіт, то формування компетенцій передбачає залучення нових методичних засобів навчання до яких слід віднести:

- розробку та проведення ділових ігор;
- комплексні (міжпредметні) тренінги;
- створення студентами реальних проектів бізнес-планів, стратегій розвитку тощо.

Місце компетенцій у структурі методичних засад економічної освіти відображено на рис. 3.

Рис. 3

Розширення методичної платформи організації навчального процесу шляхом включення до неї розуміння, здатностей і компетенцій дозволяє реалізувати неklasичну методологію пізнання та надати студентам сучасну економічну освіту. Нова методична основа наближає вищу освіту до практики, а навчальний процес спрямовується на набуття студентами якостей освіченої людини, а не просте здобуття освіти (диплому). В організації викладання дисциплін чільне місце займають компетенції, набуттю яких підпорядковуються навчальна програма та методичні засоби викладання. Підняття наукового рівня кожної дисципліни, підвищення якості сучасної економічної освіти може бути досягнуто лише на основі вище викладених неklasичних методологічних підходів і розширення методичних засад організації навчального процесу. Саме вони утворюють смолоскип, яким освітлюється шлях до освіти XXI століття.

